

Семенов, О. (2011) Родинні виховні традиції у проекції лінгвокультурологічного аналізу /Олена Семенов // Освіта Сумщини.- 2011.- №2.-С.54-59.

Олена Семенов,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
НАПН України,
м.Київ

Родинні виховні традиції у проекції лінгвокультурологічного аналізу

У час прискороного ритму сучасного життя й водночас відродження інтересу до особистості як носія складного внутрішнього світу, її унікальності й цінності надзвичайної ваги набуває родинна педагогіка. Серцевиною родинної виховної практики виступають родинні традиції. Найповніше відповідаючи менталітету українського народу, вони вироблялися упродовж усієї історії розвитку етносу і вбирають у себе різні аспекти життя, побуту, трудової діяльності родини, потребу в людському спілкуванні, совість, гідність, почуття спорідненості, добра і доброзичливості. Сьогодні стає дедалі більш очевидним, що без засвоєння молодим поколінням цінностей інтелектуального і духовно-морального джерела формування особистості, його збереження і примноження не можна будувати демократичне гуманістичне суспільство.

Родинний виховний досвід репрезентували ще літописці і педагоги Київської Русі, етнографи, історики, мовознавці, педагоги різних століть: Памва Беринда, М.Грушевський, Б.Грінченко, П.Житецький, М.Максимович, О.Потебня, М.Сумцов та ін. На значення родинних цінностей у вихованні підростаючого покоління вказували І.Огієнко, С.Русова, А.Макаренко, В.Сухомлинський та ін. Останніми десятиріччями питання використання родинної педагогіки у школі і сім'ї розглядаються у працях С.Бабишина, Т.Мацейків, В.Скутіної, Є.Сявавко, в публікаціях П.Ігнатенка, А.Кузьмінського, В.Омеляненка, В.Постового, Ю.Руденка, та ін. Ціннісні здобутки української родинної педагогіки на основі народознавчого матеріалів розкрито в наукових студіях Р.Скульського і М.Стельмаховича.

На опанування живильного ґрунту феномену педагогіки батьківства і формування культуромовної особистості спрямована і така нова галузь мовознавства, як лінгвокультурологія. Серед важливих аспектів лінгвокультурологічних досліджень – аналіз змісту концепту «родинні виховні традиції», в семантиці якого зосереджена актуальна культурно-ментальна інформація та ціннісні орієнтири національного суспільства. У межах статті на основі лінгвістичних словників, творів українського фольклору і художньої літератури через призму матеріальної і духовної культури українського народу розглянемо зміст, семантику, етимологію, функціонування у суспільній мовній практиці лінгвокультурем «родина», «батько», «мати».

Неоднозначність тлумачення сутності поняття "традиція" (лат. *traditio* - "переказ", буквально "передача") спричинила багатоваріантні підходи до цього суспільно-історичного феномена. Нам більше імponує характеристика традицій етнографами, які пов'язують традиції з процесом позабіологічної передачі наступним поколінням усталених культурно-побутових особливостей, що забезпечує ефективну дію механізму культурної спадкоємності, без якого неможливий розвиток нації. Слушним є і твердження етнопсихологів, які відносять до традицій синтезовані, підпорядковані національному ідеалу вірування, способи мислення, почування, страждання, норми поведінки попередніх поколінь.

У назві "родинні виховні традиції" відображено поєднання народних і сучасних, породжених сьогоденням, суспільною практикою родинних виховних традицій, але, враховуючи низькі досягнення в цій справі за останні десятиліття, основна увага в дослідженні приділена родинним народним виховним традиціям. Ідеться про ті ідеали, засоби і форми навчання та виховання, які склалися на питомому етнічному ґрунті й передаються від покоління до покоління усталеним способом. У них втілюються особливості виховних традицій українців і народів, що проживають серед них, а також передові надбання світової педагогічної думки. Мета родинних виховних традицій - цілеспрямовано, систематично і непомітно впливати на тіло, душу й розум дитини змалечку, прищеплювати їй якості здорової і

розумної особистості, формувати риси порядного сім'янина, гідного представника свого роду і народу, свідомого громадянина і палкого патріота Української держави.

Намагання повернутись до родинних виховних традицій часто називають ідеалізованим архаїзмом і консерватизмом, спробою вирішити сучасні проблеми поверненням до минулого. Але ж відмовляючись від родинних традицій, людина по суті відмовляється від своєї національності.

Перш ніж розкрити сутність та соціально-педагогічні функції родинних виховних традицій, розглянемо семантику лексеми "родина". При існуючому ідентичному тлумаченню лексем "сім'я" та "родина" в мовознавчих словниках вважаємо за доцільне розділити ці поняття: сім'я включає чоловіка, дружину і дітей, а родина - сім'ю, близьких та далеких родичів, пов'язаних спільними економічними чи духовними інтересами та спільною діяльністю.

У науковому обігу поряд вживаються терміни: "традиції в сім'ї", "сімейні традиції", "сімейно-побутові", "родинні", "родинно-побутові традиції". Однак більшість назв стосуються етнографічного аспекту й не вказують на виховне призначення. Натомість під назвою "родинні виховні традиції" розуміють сукупність духовно-моральних цінностей, ідеалів, засобів і форм навчання та виховання, що передаються в родині від покоління до покоління через працю, усну народну творчість, звичаї і обряди.

Етнографи, філософи, лінгвісти, педагоги цілком справедливо називають звичаї "неписаними законами роду", загальноприйнятим порядком, правилом суспільної поведінки, формою або засобом навчання. Розгляд етимології слів "звичай" і "вчити" справді вказує на близькість значень: давати знання, призвичаювати до діяльності. Тому можна визначити категорію "родинні виховні звичаї" як практичні дії членів родини, що дають взірець для наслідування, показують, як діяти, щоб засвоїти родинний досвід, акумульований у праці, поведінці, способі життя, виробляють в особи певні звички у взаємостосунках та спілкуванні з іншими людьми. Родинні виховні традиції і звичаї - це дві взаємопов'язані між собою форми виховного впливу на підростаюче покоління. Якщо традиції вказують, що робити, то

звичаї визначають, як треба робити, при цьому ніби матеріалізуючи частину традицій і переводячи їх на мову практики. Завдання родинних традицій і звичаїв спільне - стабілізувати раціональні родинні і суспільні відносини, відтворювати їх у житті нових поколінь.

Родинні обряди виступають системою символічних дій та ритуальних норм поведінки, що пов'язані з різними етапами життя та трудовою діяльністю кожного члена родини і спрямовуються на виховання його фізично міцною, працелюбною, високоморальною особистістю. Справжньою школою духовного змушнення виступають родинні свята. Їх характерною особливістю є багатофункціональність, наочність, широке використання символів. Спільна участь у них різних поколінь дає змогу представникам літнього віку передавати підростаючому поколінню соціальний досвід, а інформація, отримана під час родинних свят, спонукає дітей дорожити своїм родоводом і родиною.

Родинні традиції розмаїті за призначенням, змістом, характером, функціонуванням, виховним впливом, що нерідко слугує основою для різнобічних класифікацій. Як правило, вчені спиняються на родильних, весільних, поховальних звичаях і обрядах. Але такий поділ далеко неповно розкриває виховні функції родинних виховних традицій. Враховуючи соціальне замовлення суспільства стосовно вихованості й освіченості підростаючого покоління, а також положення дидактики щодо відбору змісту освіти, ми пропонуємо таку класифікацію: міжпоколінні, трудові, мовні, побутові, мистецькі, оздоровчі, громадські. Класифікація ґрунтується на функціонально-змістовому принципі, згідно з яким до уваги приймається змістово-виховна наповненість традицій та їх функцій (духовно-моральної, пізнавальної, комунікативно-інформативної, емоційно-естетичної, конструктивної, організаційної, суспільної, соціалізуючої і гуманістичної як інтегративної).

В основі родинної педагогіки - родинні міжпоколінні традиції. Їх сутність складають заповіді загальнолюдських цінностей: люби родичів своїх, не залишай в біді приятеля свого, самовдосконалюйся Розум, Тіло, Душу. Повною мірою це відображається у народних сентенціях : "Нема в світі цвіту цвітнішого, немає ж і

роду ріднішого, як матіночка", «Отець по-батьківськи поб'є, по-батьківськи й помилує», "Вся родина вмісті, так і душа на місці".

Серед міжпоколінних традицій виділяємо традиції культу роду і матері, честі роду, родичівства, родоводу, родинної злагоди, збереження родинних реліквій, піклування батьків про дітей, любові і пошани до батьків, родинної солідарності, етикету стосунків між членами родини, гостинності, спільного обіду, відвідувати одиноких і хворих на свята.

Міжпоколінні традиції відображені в етимології лінгвокультурем «мати», «батько», «дідусь», «бабуся», що досить близькими до назви першопредка, повелителя, бога. Так, лексема "батя" вживалась на означення духовних проповідників, лексема "бат" означала "правдивість", "пато" - правитель держави, слово "мама" постало від імені праслов'янської богині землі Ами (Яма), що в лепеті немовляти сприйнялось як "мама". Морфема "ба"- в єгипетській міфології виступає одним із елементів, що складають людську сутність, її душу, життєву силу, яка продовжує існувати й після смерті людини. Морфема "Ді" у світовій (китайській, древньоіндійській) міфології означала "першопредок", "повелитель".

З образами батька та матері пов'язані поняття добра, правди, справедливості. Лексема "батьки" тлумачиться так: батько і мати своїх дітей; предки. Діалектні назви "більш делікатні", вони не виділяють окремо як батька, так і матір. Серед них часто зустрічаємо: родичі, родителі. Вони, можливо, запозичені із старослов'янської мови і вказують на спільну турботу про продовження свого роду.

Високий статус шани до батьків підтверджує звичай, згідно з яким заручена дівчина, запрошуючи на весілля, в першу чергу відвідувала могилки матері й батька, щоб "закликати їх до гурту".

У словнику української мови подана така характеристика лексеми **"батько"**: чоловік стосовно своїх дітей; перен. основоположник якого-небудь учення; шанобливе називання козацької старшини, отаманів тощо; ввічливе звертання до людини похилого віку; самець стосовно до свого потомства [: 56].

Науковці висловлюють різні припущення щодо походження слова. За однією з них слово **"батько"** спочатку вживалося для назви старшого брата, котрий часто

був для молодшого замість батька або дядька по матері (порівняймо **болгарське бате** (старший брат) і **чеське bater** (брат матері) з давньоруським **бате** ("рідний батько"). Очевидно, переусвідомлення цього слова мало іти в такій послідовності: старший брат - дядько по матері - рідний батько [: 100].

Чи не найбільш конкуруючими між собою є також і слова - назви на позначення батька. З індоєвропейських термінів-назв батька *pater і *atta праслов'янська мова успадкувала останнє, спочатку вживане лише в дитячому мовленні, а в кінці ХУІ-на початку ХУІІ століття - і в мові ділових пам'яток. Крім української, ця лексема наявна в польській **tata**, чеській **tata**, сербо-хорватській **tata** мовах. У румунській мові лексема *tata* залежно від форм звертання має різні значення: *tata advarat* означає "добрий батько", *tat-socru* – це звертання до свекра, *tata-mare* – це "поважне" звертання до дідуся.

Від терміну *atta походить суфіксальний утвір *отьсь*, збережений в усіх слов'янських мовах. Щоправда, з плином часу семантика даної лексеми в білоруській, українській, болгарській мовах поступово змінювалася від первісного значення "батько" до переносного - "особа духовного стану". У "Лексиконі" Лаврентія Зизанія **отьсь** - "піп, особа духовного стану". У верхньолужицькій та нижньолужицькій мовах лексема **wosc** вживається на позначення "предок".

Лексема **батяя** певний час уживалася із значенням "духовний проповідник", на народному ґрунті - як пестлива назва батька. Серед пестливих назв у різних регіонах України побутовали також і такі назви "родитель", "неньо", "ненько", і "бат", що означає "правдивість".

На батькові насамперед трималося господарство, тому від цієї лексеми утворилися такі похідні: *отьчічь* - "спадкоємець батькового володіння", *батьковщина* - "майнова спадщина по батькові", *батьківство* – "спорідненість по крові між батьком та дитиною"; *батькувати* – "лаяти, сварити, згадуючи при цьому батька".

З поданою лексемою українська мова зберігає низку стійких зворотів: *наче батька рідного побачити* (щиро зрадіти, побачивши доброзичливу людину); *не заправити як за рідного батька* (не запропонувати зайвого, не встановлювати

високої ціни на що-небудь), *чорт батька знає* (грубо, виражає почуття невдоволеності чиєюсь дією).

Традиційна мораль ґрунтується на авторитеті батькового слова: "Хоч батько і скупий на слово, але воно є законом". Батько виступає захисником природного стану дитини, уособлює гідність, свободу і стійкість духу свого роду, формує в дітей такі фізичні і вольові якості, як витривалість, незламність духу, дисциплінованість, працелюбство.

З поваги до батька з'явився і цілий ряд пестливих назв: *батечко, татко, ненько, татусь, татуньцьо, татусенько*. Образ батька добре представлено в козацьких, чумацьких, рекрутських піснях. У думках і легендах батька порівнювали із сивим голубом, а голуб – це птах, який несе мир усім людям. Якщо лінгвокультурема «батько» асоціюється із лексемою «строгість», то з лінгвокультуремою «мама» асоціюються почуття добра, ласки, милосердя, здатності до співчуття, терпимості, добродійності.

У словниках міститься чимало похідних слів від слова "мати". Зокрема, у словнику Б.Грінченка наведено вживані й досьогодні в окремих регіонах України такі лексеми: матінкувати - часто говорити матінка, матеркувати - бути весільною матір'ю, маткувати - бути хрещеною матір'ю на весіллі або звіздинах, безматній - який не має матері, а також сталі вислови: мати божа - Богоматерь, Головата мати - мати на свадьбе, старша мати - настоятельниця монастиря, пані-матка - господарка дому, попада.

Шанобливе ставлення до родовідних традицій відображено в обрядах "Дідів" ("Зелені діди", "Осінні діди", "Вечеря для дідів").

У традиціях багатодітних сімей відображається турбота про продовження свого роду, почуття захищеності і комфорту. Стосунки між братиками і сестричками є ознакою високої культури людських взаємин: "Як двоє у батька дітей, то так, як одно, а як одно, так, як ні одного".

Із цими традиціями пов'язані р о д и н н о - т р у д о в і традиції, морально-трудова досвід родини, ідеали, засоби підготовки дітей до самостійного трудового життя, які склались історично, передаються із покоління в покоління

усталеним шляхом і підтримуються силою громадської думки. Основу цих традицій становить усвідомлена потреба в праці. Родина була тим соціальним осередком, у якому кожен її член мав певні обов'язки, сумлінно їх виконував і ніс відповідальність за свою працю перед іншими членами родини і громадою. Тому родинно-трудова традиція завжди сприяла розвитку в дітей моральних якостей (відвертість, єдність слова і діла тощо), формували світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації.

До родинно-трудова традиції відносимо традиції залучення до хатніх і господарських робіт залежно від статі, розумної вимогливості, спільної праці, майстрів і трудових династій тощо. Традиції залучення до хатніх і господарських робіт визначають посиленість праці, органічно поєднують життєву мудрість з материнською та батьківською любов'ю, честю і репутацією родини.

Традиції спільної систематичної праці здійснюються шляхом повчання і наукування, відповідального ставлення і поваги до роботи. Традиції майстрів і трудових династій розвивають в юного покоління риси старанності, самодисципліни, наполегливості, комунікабельності, сприяють формуванню дбайливого господаря, розвивають індивідуальні якості в праці, возвеличують, оновлюють духовну і фізичну снагу кожного члена родини, виховують у дітей зацікавленість справами батьків, усвідомлення значущості своєї праці, стимулюють соціальну активність.

У родині завжди привчали до високої культури мови, логічного мислення, коректності у висловлюваннях, стриманості й зваженості, чіткості й доступності.

Через навіювання, настанови, заохочення, осуд, застереження тощо діти завжди набували знань, життєвого досвіду, наслідували стереотипні уявлення і цінності етносу: "Роби так, щоб батьку-матері не було соромно від людей"; "Де робить гурточок, там повен куточок"; "У товаристві лад - усяк тому рад". У гурті завжди цінувались уміння, майстерність, господарські нахили, набуті в родині.

Паралельний аналіз лексеми "громада" в різних слов'янських мовах дає можливість визначити етимологічну спорідненість зі словами "друг", "брат", "вірний", "надійний", "міцний". Батьки і діди глибоко розуміли і реалізовували

силу, вигідність, авторитет колективних форм організації діяльності та їх методів виховного впливу на дітей.

Серед родинно-громадських традицій особливо виділяємо традиції опікунства. Найбільш знедоленими були в суспільстві сироти: "Сироті життя, як горох при дорозі: хто йде, той скубне". Тому роль громадських вихователів і духовних наставників дітей-сиріт завжди виконували люди з високими моральними якостями та вродженими педагогічними здібностями і серед них - хрещені і названі батьки. З цим значенням вживаються і такі лексеми: нашко, ненько, мамка, батько, нанашка, тотайка.

Лінгвокультурологічний аналіз підтверджує: знання родинних виховних традицій та вміння їх використовувати належить розглядати у взаємопов'язаному ланцюгу «родина - родинні виховні традиції – рідний край». Засвоєння, зберігання та розвиток родинних виховних традицій українського та інших народів є важливим засобом зміцнення національної свідомості, утвердження норм та цінностей української ментальності. Тільки раціональне поєднання інтересів сучасного суспільства й доступного дитині народного родинного досвіду дає можливість рухатись уперед, виховати високоморальне суспільство.